

Hayretî'nin
Âşık Çelebi
tezkiresindeki
minyatürü
(Millet Ktp.,
Ali Emîri Efendi,
Tarih, nr. 772,
vr. 129*)

BİBLİYOGRAFYA :

Hayretî, *Dîvan* (haz. Mehmed Çavuşoğlu – M. Ali Tanyeri), İstanbul 1981, neşre hazırlayanların girişi, s. IX-XVIII; Sehî Bey, *Tezkire* (Kut), s. 295; Latîfî, *Tezkire*, s. 141; Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, Tarih, nr. 774, vr. 76*; Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-şuarâ*, vr. 90^b-91^b; Kinalizâde, *Tezkire*, I, 314-317; Beyânî, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, Tarih, nr. 757, vr. 26*; Âlî Mustafa, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5459, vr. 391*; Riyâzî, *Riyâzü'ş-şuarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 59*; Mehmed Tefvik, *Kâfile-i şuarâ*, İstanbul 1290, s. 171; *Sicill-i Osmânî*, II, 263; *Osmanlı Mûellifleri*, I, 80; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1926), İstanbul 1981, s. 386, 390; Ali Nihad Tarlan, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri*, İstanbul 1949, IV, 25-52; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, II, 115; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, İstanbul 1958, s. 27-28; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 319-320; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 124-127; *Büyük Türk Klâsikleri*, III, 272-275; Mustafa Tatçı, *Hayretî Divanı'nda Din ve Tasavvuf* (yüksek lisans tezi, 1986, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), tür.yer.; Fevziye Abdullah Tansel, "Hayretî", *TA*, XIX, 126; Harun Tolasa, "Hayretî Mehmed Çelebi", *TDEA*, IV, 180-182.

MUSTAFA TATÇI

HAYRİ EFENDİ, Mustafa

(1867-1921)

Osmanlı şeyhülislâmı.

Ürgüp'te doğdu. Trablusgarp vilâyeti Evkaf müdürü Abdullah Avni Efendi'nin oğludur. Kökleri Karamanoğulları'na inen ve Karamanoğlu İbrâhim Bey'in Ürgüp'teki Büyük Cami (Câmi-i Kebîr) evkafının mütevelliliğini üstlenen bir ilmiye ailesine mensuptur. Büyükbabası Ürgüp Kadısı İbrâhim Efendi, onun babası Nakîbüleşraf Kaymakamı Abdullah Efendi'dir.

Mustafa Hayri önce Ürgüp'te amcası Hacı Münib Efendi'den ders gördü; Ürgübî Mahmud Efendi'den hat dersi aldı. Daha sonra Sivas Adliye müfettişi ağabeyi Hakkı Bey'in yanına gidip Halim Efendi'den Arapça, Mor Ali Baba'dan Farsça derslerini takip ederek tahsilini ilerletti. 1883'te ağabeyi ile İstanbul'a gitti ve FâtiH Başkurşunlu Medresesi'ne kaydoldu, ayrıca Abdullah Rüşdü Efendi'nin derslerine girdi. İki yıl İstanbul'da kaldıktan sonra Ürgüp'e döndü. Bu arada Kayseri'ye giderek Yağmuroğlu Medresesi'ne yerleşti. Hoca Kasım Efendi'nin sabah, Karakimseli Hacı Efendi'nin akşam derslerine devam etti; meânî, beyân, bedî ve mantık okudu. 1304'te (1886-87) İstanbul'a geldi ve Başkurşunlu Medresesi'n-

de sekiz yıl okuduktan sonra buradan mezun oldu. Uzun süren medrese tahsilinin ardından Mekteb-i Hukuk'a girdi ve 8 Ağustos 1313'te (20 Ağustos 1897) burayı da bitirdi. Mezuniyetinden hemen sonra ibtidâ-i dâhil pâyesiyle Bursa'da müderris olarak meslek hayatına başladı; bir buçuk ay sonra da görevi mûsile-i Süleymanîyye'ye nakledildi.

Daha sonra Adliye'ye geçen Hayri Efendi önce Maraş, ardından 1900'de Trablusşam Bidâyet Mahkemesi müddeiumumi yardımcılığı, 1901 yılında da Lazkiye sancağı Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi başkanlığı yaptı. II. Meşrutiyet'e (1908) kadar Adliye Nezâreti bünyesinde çeşitli görevlerde bulundu. 1902'de Suriye vilâyetine, iki yıl sonra Manastır Merkez Bidâyet Mahkemesi müddeiumumi yardımcılığına, 1906'da Selânik Ceza Dairesi başkanlığına tayin edildi. II. Abdülhamid döneminde İstanbul, Suriye, Selânik'te genç zâbit ve mekteplilerin kurdukları siyasî teşekküllere daima ilgi duyan, bazılarında fiilen sorumluluk üstlenen Hayri Efendi, ceza reisi olarak Selânik'te iken burada İttihat ve Terakkî Cemiyeti adı altında oluşturulan siyasî teşekküle önemli hizmetler gördü. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Niğde mebusluğuna adaylığını koydu; yapılan seçimlerde İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin çoğunluğu alması üzerine Niğde mebusu olarak Meclis-i Meb'ûsan'a girdi. 1908'de Dârülfünun Hukuk Şubesi Mecelle müderrisliğine, 1909'da Medresetü'l-kudât tanzîm-i i'lâmât-ı cezâiyye hocalığına tayin edildi. 1910'da Meclis-i Meb'ûsan birinci reis vekili oldu.

22 Aralık 1910'da İbrâhim Hakkı Paşa kabinesinde 15.000 kuruş maaşla Evkâf-ı Hümâyün nâzırlığına getirilen, ayrıca kısa sürelerle Dahiliye, Orman ve Meâdin nezâretlerine vekâlet eden Hayri Efendi, görevinin ağırlığı sebebiyle Dârülfünun Mecelle müderrisliğinden ayrıldıktan sonra Hicaz'daki durumun ıslahı, oradaki dinî kurumların idaresi için teşkil edilen komisyonla üye seçildi ve birinci rütbeden Mecidiye nişanıyla taltif edildi. 29 Eylül 1911'de İbrâhim Hakkı Paşa kabinesinin istifası üzerine Küçük Said Paşa'nın kurduğu hükümette Adliye Nezâreti ile Şûrâ-yı Devlet başkanlığına asaleten, Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne vekâleten tayin edildiyse de her iki aslı görevden istifa ederek Evkaf Nezâreti'nde asaleten göreve başladı. Bir ara Emrullah Efendi'nin yerine Maarif Nezâreti'ne vekâlet etti. Kabinenin yıl sonunda istifasıyla Evkaf Nezâreti'nden ayrıldı. Bâbüli Baskı-

nüsha üzerinden yapılan tenkitledi neşrinde (bk. bibl.) yirmi kaside, otuz beş musammat, bir müstezad, 487 gazel ve yedi kıta bulunmaktadır. Hayretî divanıyla ilgili olarak Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Mustafa Tatçı (*Hayretî Divanı'nda Din ve Tasavvuf* [1986]), Mehmet Sarı (*Hayretî Divanı'nda Maddî Kültür Unsurları* [1986]), Mehmet Temizhan (*Hayretî Divanı'nda Âşık* [1986]), Ahmet Arı (*Hayretî Divanı'nda Sevgili ve Sevgilinin Fizikî Yapısı ile İlgili Özellikleri* [1987]), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Nihat Öztoprak (*Hayretî Divanı'nda Bitkiler* [1986]) ve Hikmet Feridun Güven (*Hayretî Divanı'nda Kozmik Âlem ve Zaman* [1988]) yüksek lisans tezi hazırlamışlardır. 2. *Belgrad Şehrengizi*. Uzun bir münâcâtla başlayan 261 beyitlik bu eser, çeşitli edebî sanatların ve söz oyunlarının hâkim olduğu bir üslûpla yazılmıştır. Manzumede şair, memdûh ve mahbûblarını tanıtmaya başlamadan önce yalnızlık ve kimsesizlikten şikâyet eder, ilâhî aşka müptelâ olamayışından yakınır. Bu arada memdûhlar arasında Bosna sancak beyi Gazi Hüsrev Bey'e yer vermesi Hayretî'nin onun dostluğunu kazandığını belli etmektedir. 3. *Yenice Şehrengizi*. Yetmiş üç beyitlik bu manzumede ise sadece mahbûb ve memdûhlar söz konusu edilir. Her iki şehrengizde de şehirlerin özellikleri ve sosyal yaşayış bakımından pek fazla bilgi yoktur. Bu şehrengizler birer inceleme ile birlikte Mehmed Çavuşoğlu tarafından yayımlanmıştır (*GDAAD*, nr. 2-3 [1974], s. 325-356; nr. 4-5 [1976], s. 81-100). Bunlardan başka Fehmi Ethem Karatay Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki (Hazine, nr. 1137) bir mecmua içinde Hayretî'nin *Bahâristan*, *Nâme-i Hayretî* ve *Muhabbetnâme-i Hayretî* adlı üç mesnevisi bulunduğunu kaydetmektedir (*Türkçe Yazmalar*, II, 115).

nı'ndan sonra kurulan Mahmud Şevket Paşa kabinesinde 15.000 kuruş maaşla yeniden Evkaf nâzırı oldu. Kendisine 6 Kasım 1913'te birinci rütbeden Âl-i Os-mân nişanı verildi. Said Halim Paşa kabinesinde Evkaf nâzırı iken 20.000 kuruş tahsisatla 16 Mart 1914'te şeyhülislâm oldu. Sultan Mehmed Reşad'ın sadrazama hitaben çıkan tayin iradesinde özetle bütün şer'î mahkemelerin ve medâris-i İslâmiyye'nin tanzimi, islahı ve cemiyetin hayrına hizmet vermesi için ulemâdan Hayri Efendi'nin şer'î muâmelâta vâkıf olması sebebiyle meşihat makamına tayininin uygun görüldüğü bildiriliyordu (*İkdam*, 19 Rebülâhîr 1332).

11 Kasım 1914'te fevkalâde olarak toplanan kabinede I. Dünya Savaşı'na girme temayülü ağır basınca bazı nâzırlar istifa ettikleri halde, meşihat ve Evkaf Nezâreti de üzerinde bulunan Hayri Efendi harbin gerekli olduğunda ısrar etmişti. Nitekim kabinenin kararından sonra Şeyhülislâm Hayri Efendi meşhur "cihâd-ı ekber" fetvalarını vermiştir. Beş fetvadan oluşan bu dinî-hukukî belgede Hayri Efendi sırasıyla, padişahın cihad emrine herkesin katılmasının farziyetini; hilâfet-i İslâmiyye'yi ortadan kaldırmak isteyen Rusya, İngiltere ve Fransa idaresinde olan bütün müslümanların bu devletler aleyhine birleşmesinin şart olduğunu; bu farziyete rağmen cihada katılmayanların ağır cezaya duçar olacakları; İslâm (Osmanlı) askerini öldüren yukarıdaki devletlerin tebaası müslüman askerlerin büyük günaha girecekleri; nihayet İngiltere, Fransa, Rusya, Sırp, Karadağ hükümetleri idaresinde bulunan müslümanların İslâm Devleti'ne yardımcı olan Almanya ve Avusturya aleyhine harp etmelerinin bu devletin zararına olacağı için büyük günah olduğu hususlarını içine almaktaydı (aslı için bk. *İlmiyye Salnâmesi*, s. 640). *Berliner Tageblatt* gazetesinin İstanbul'daki muhabirine verdiği demeçte de Hayri Efendi I. Dünya Savaşı hakkındaki görüşlerini, bu defa ilân edilen cihâd-ı ekberin boyutlarını ve mahiyetini eski dönemlerdeki Haçlı seferleriyle mukayese ederek açıklamıştı.

Hayri Efendi'nin Evkaf nâzirliği ile şeyhülislâmlığı 6 Mayıs 1916'ya kadar sürdü; sağlık sebeplerini mazeret göstererek bu tarihte istifa etti. Ancak istifanın gerçek sebebi İttihat ve Terakkî'nin birtakım uygulamalarından duyduğu rahatsızlık ve Talat Paşa ile aralarında eskiden beri mevcut olan ihtilâftı. Bir süre köşesine çekilen Hayri Efendi, Vahdeddin'in

saltanatında 14 Ekim 1918'de kurulan İzzet Paşa kabinesinde Adliye Nezâreti'ni üstlendi. I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaların ardından İngilizler'in İstanbul'u işgalinden sonra eski kabine üyelerinden birçoğu gibi Hayri Efendi de Malta'ya sürgüne gönderildi. Burada kalp rahatsızlığı şiddetlendi ve genel validen Malta'daki Salvator Kalesi'nin rutubetli ortamından çıkarılıp tedaviye gönderilmesi isteğinde bulundu; kendisinin ve arkadaşlarının durumun düzeltilmesi hakkında Osmanlı hükümetine ve İngiliz genel valiliğine müracaatları da olmuştu. Daha sonra serbest bırakılan Hayri Efendi Roma'ya gitti. Bu sırada papa kendisini Vatikan'a davet ederek görüşmek istemişse de Hayri Efendi'nin, Anadolu'daki Yunan zulmünü engelleme konusunda bir teşebbüsü olursa kendisini ziyaret edebileceğini söylemesi üzerine görüşme gerçekleşmemiştir. Hayri Efendi İstanbul hükümetinin icraatından memnun olmadığından Anadolu'ya geçmeye karar vererek bir vapurla İtalya'dan ayrılarak Antalya'ya geldi. Daha sonra Ankara'da Mustafa Kemal ve diğer devlet erkânıyla çeşitli görüşmelerde bulundu, kendisine yapılan görev tekliflerini hastalığı sebebiyle kabul etmedi. Ömrünün geri kalan kısmını Ürgüp'te geçirdi ve burada hâtıralarını kaleme aldı. 7 Temmuz 1921'de vefat ederek Ürgüp'te Câmî-i Kebîr bahçesindeki aile kabristanına defnedildi. Oğlu Suat Hayri Ürgüplü 1965-1966 ve 1972'de olmak üzere iki defa başbakanlık yapmıştır.

Şeyhülislâm Hayri Efendi, üstlendiği meşihat ve bilhassa Evkaf nâzirliği sırasında çok önemli ve köklü icraata girişmiştir. Bu icraatı, medrese-mektep programlarının ve vakıfların islahı şeklinde başlıca iki noktada toplanabilir. Medreselerde yaptığı icraata "teşkilât-ı Hayriyye" denilmiştir. Medrese islahatının ilk olarak İstanbul'dan başlaması uygun görülmüş, İstanbul medreseleri bir heyet tarafından tek tek dolaşarak çeşitli açılardan durumları ve kullanılabilir olanları tesbit edilmiştir. Medresetü'l-vâizîn, Medresetü'l-hattâtîn ve Medresetü'l-kudât adlarıyla yeni medreseler kurulmuştur. Fizikî çalışmalarla birlikte ders programları üzerinde de durulmuş, dinî derslerin yanında sosyal ve teknik dersler artırılmış, okul sürelerinde yeni düzenlemeler yapılmıştır (geniş bilgi için bk. DÂRÜ'L-HİLÂFETİ'L-ALİYYE MEDRESESİ). Hayri Efendi'nin Evkaf nâzirliği zamanında vakıflarda da önemli islahat ve geliş-

meler sağlanmıştır. Evkaf mektebinin kurulması ile vakıf muamelelerinin düzene konulması ve süratlendirilmesi, imaretlerin islahı, vakıf kiralalarının arttırılması, "cihet"lerin usulüne uygun verilmesi (Tevcih-i Cihât Nizamnâmesi), vakıf müzesinin (Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi) ve matbaasının (Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası) teşkilî, kendine has mimarileriyle büyük vakıf hanlarının bina edilmesi, Gureba Hastahanesi'nin yeni bina ve imkânlarla kavuşturulması, vakıf kütüphanelerinin tamiri, Fâtih Camii'ne elektrik tesisatı döşenerek ilk defa bir vakıf eserin bu yolla aydınlatılması söz konusu gelişmeler arasında sayılabilir. Ayrıca tecrübeli devlet adamlarının vakıfların islahı ve geleceği konusunda yazılı ve sözlü görüşleri alınarak yapılacak islahat daha sağlam esaslar üzerine oturtulmak istenmiştir. Ancak memleketin içinde bulunduğu olumsuz şartlar ve idarî kadroların yetersizliği yüzünden bu teşebbüslerden beklenen sonuç alınamamıştır.

Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi'nin Mehmed Reşad'a gazî unvanı verilmesinin meşruiyetiyle ilgili fetvası (*İlmiyye Salnâmesi*, s. 641)

Hayri Efendi, 26 Cemaziyelevvel 1306 (28 Ocak 1889) tarihli irade ile ilga edilen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti'ni yeniden kurmak istemişse de muhtemelen döneminin siyasî şartları onun bu arzusunun gerçekleşmesine imkân vermemiştir (Mardin, s. 153).

Hayri Efendi'nin şeyhülislâmlığı zamanında, 24 Temmuz 1913'te Fetvahâne'nin Hey'et-i İftâiyyesi Hakkındaki Nizam-nâme ile fetvahâne bünyesinde "te'lif-i mesâil" ve "taharrî-i mesâil" adıyla iki ayrı daire kurulmuş ve te'lif-i mesâil, meşihatça tesbit edilen konular hakkında dört mezhebe ait fıkıh kitaplarındaki bilgileri toplamak, yazılı ve basılı fıkıh ve fetva kitaplarından büyük bir fetva mecmuası tertip etmek, bu arada zamanın ihtiyaçlarına uygunluğu sebebiyle Hanefî mezhebende müftâ-bih olmayan bir görüşü veya diğer üç mezhep imamına ait bir ihtihadı uygun görmesi halinde konuyla ilgili gerekçeli bir mazbata hazırlamakla görevlendirilmiştir (*Düstur*, İkinci tertip, VI, 948-950; *Cerîde-i İlmîyye*, sy. 4 [1332], s. 155-157; ayrıca bk. FETVAHÂNE). Bu nizamnâmede yer alan hükümler, başlangıçtan beri sıkı bir şekilde Hanefî mezhebindeki müftâ-bih görüşleri esas alan Osmanlı Devleti'nin zamanın ihtiyaçlarını dikkate alarak diğer görüş ve mezheplerden faydalanma kapısını açması bakımından önemlidir. Fetvahâne'nin bu tür faaliyetlerinden olarak başta nafakât, nikâh ve talâk gibi konular üzere bütün hukukî meselelerdeki müftâ-bih görüşlerin "el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-ahvâli's-Şahsiyye" adı altında toplanıp tercüme ve telif edilmesine karar verilmiş ve bu eserin I. cildi olarak Fetva Emini Ali Haydar Efendi tarafından tertip edilen *Kitâbü'n-Nafakât* (İstanbul 1333) adlı eser yayımlanmışsa da bunun devamı gelmemiştir. Yine yukarıdaki nizamnâmenin yaklaşım biçiminden hareketle olsa gerek, kadınların bazı hallerde mahkemeye müracaatla boşanma talebi, Osmanlı Devleti'nde Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşleri doğrultusunda çok sınırlı bir şekilde ve yalnızca kocada cinsî bir rahatsızlık bulunması durumunda kabul edilirken (Aydın, s. 116-121), Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin meşihati devrinde fetvahânedeki dönemin içtimaî ve iktisadî şartları da dikkate alınarak ve diğer mezheplerden de istifade edilerek kocanın gaipliği ve hastalığı sebebiyle kadına boşanma hakkı veren iki fetva hazırlanmış, bu fetvalar Hayri Efendi'nin re'sen arzı ile irâde-i seniyyeye iktiran

ederek kanunlaştırılmıştır (birinci iradenin tarihi 29 Rebûlâhîr 1334 [5 Mart 1916], bk. *Cerîde-i İlmîyye*, sy. 20 [1334], s. 353; ikinci iradenin tarihi 18 Cemâziyelevvel 1334'tür [23 Mart 1916]; bk. a.e., sy. 24 [1334], s. 394; Mardin, s. 109-111; Aydın, s. 144-148). Bu irâde-i seniyyeler, 8 Muharrem 1336 (24 Ekim 1917) tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nin 122 ve 126. maddelerine esas teşkil ettiği için Hayri Efendi'nin geniş görüşlülüğü Osmanlı hukuk tarihi bakımından önemli bir gelişmeye sebep olmuştur. Ancak Hayri Efendi'nin bu konularda padişaha re'sen arz ile irade alması, hükümetteki bazı kimseler tarafından teşrî meclislerinin görev alanlarına bir tecavüz olarak değerlendirilmiş ve gerek hükümet gerekse İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nde itirazlara yol açmıştır. Ebû'lulâ Mardin'in de işaret ettiği gibi İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin çeşitli engellemelerine karşı Hayri Efendi'nin tercih ettiği bu re'sen irâde-i seniyye istihali onlarla arasındaki problemlerin artmasına tesir etmiş olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İlmîyye Sahnâmesi, s. 636-640; *Düstur*, İkinci tertip, İstanbul 1334, VI, 948-950; İbnülemin – Hüseyin Hüsameddin [Yasar], *Evkâf-ı Hümâ-yun Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul 1335, s. 225-242; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, II/4, s. 359, 374, 629; III/1, s. 99, 247, 320 vd.; III/4, bk. İndeks; Ebû'lulâ Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, İstanbul 1946, s. 107-112, 153-155; Danışmend, *Kronoloji*, IV, 559-560; Ali Fuad [Türk geldi], *Görüp İştittiklerim*, Ankara 1951, s. 132, 135-137, 142, 167-168, 173, 298; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 267; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1981, IV-V, 207-209; M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 115-121, 144-148; *Cerîde-i İlmîyye*, sy. 4, İstanbul 1332, s. 155-157 vd.; sy. 7 (1332), s. 437; sy. 20 (1334), s. 353; sy. 24 (1334), s. 394; Mübahat S. Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İTED*, VII/1-2 (1978), s. 1-5; a.mlf., "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi", *DİA*, VIII, 507-508; "Hayri Efendi", *TA*, XIX, 126-127; A. H. de Groot, "Muştafâ KHayri Efendi", *EP* (İng.), VII, 716-717.

MEHMET İPŞİRLİ

HAYRİYE TÜCCARI

Avrupa tüccarı statüsünde
dış ticaret yapan
Osmanlı müslüman tüccarı.

XIX. yüzyıldan önce Avrupalı devletler tüccarının Osmanlı topraklarında Osmanlı tâcirlerinden daha elverişli şartlarla ticaret yapması, gayri müslim tüccarın Av-

rupalı devletlerin himayesine girerek dış ticarete faal rol oynamasına sebep olmuş, III. Selim devrinde gayri müslim Osmanlı tebaasından isteyenlere Avrupa tüccarı* adıyla berat verilerek Avrupalı tüccar statüsünde ticaret imkânı tanınmıştı. Ancak bu defa da Avrupa ile ticaret yapan müslüman tüccar, Avrupalı devletler tüccarı veya Avrupa tüccarının adı ve himayesi altında ve ticaretlerinde onlara bir komisyon vermek suretiyle ticaret yapmak mecburiyetinde kalmışlardı. Böyle bir tatbikattan şikâyetçi olan müslüman tüccarın gayri müslim tüccarla eşit şartlarda ticaret yapabilmek için teşebbüse geçmesi üzerine kendilerine hak verilmiş, fakat teşebbüs III. Selim zamanında sonuçlandırılmamıştı. Halbuki Avrupa ile olan ticarete müslüman tüccarın da söz sahibi olmaya başlamasıyla zaman içinde elde edilen kârın Frenklerden müslümanlara geçeceği fikri ilgililerce memnuniyetle karşılanmıştır. II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında müslüman tüccara da diğerleriyle aynı statüde dış ticaret yapma hakkı tanınırken bu husus göz önünde bulundurulmuş ve müslüman tüccara verilmek üzere hazırlanan beratın padişah tarafından da uygun bulunmasıyla hayriye tüccarı denilen sınıf ortaya çıkmıştır.

İlk hayriye tüccarlığı beratının verilmiş tarihi kesin bir şekilde belirlenememekle beraber 1810 olarak kabul edilegelmiştir. Avrupa ticaretinde müslüman tüccarın da rol oynaması düşüncesiyle kurulmasına rağmen Avrupa tüccarından farklı olarak bunların sayılarına tahdit getirilmiştir. Başlangıçta İstanbul'da kırk, İzmir, Bursa, Şam, Halep, Kıbrıs gibi şehirlerde onar hayriye tüccarı bulunması kararlaştırılmış, fakat çoğu şehirlerdeki kontenjanların kısa zamanda dolması sebebiyle şehbender ve muhtarları tarafından tahdidin kaldırılması hususunda teşebbüste bulunulmuştur. Ancak hayriye tüccarlığının şeref ve itibarının korunması mülâhazasıyla tahdidin tamamen kaldırılması uygun bulunmamış ve mevcut kontenjanlara yirmişer kişi ilâvesiyle sayılar İstanbul'da altmışa, diğer yerlerde otuza çıkarılmıştır. Tahdidin Tanzimat'tan sonra kaldırılarak şartları haiz müslüman tüccarın hayriye tüccarı statüsüne girebilmesine imkân tanınmış olmalıdır.

Hayriye Tüccarı Nizamnâmesi'ne göre Avrupa tüccarında olduğu gibi bunların